

4. Сучасний іслам: проблемні питання свободи віри та буття етноконфесійних меншин

Означена проблема в контексті тих процесів, які сьогодні проходять у світі, в їх поліаспектності й детермінаційності, постає надзвичайно актуальною в теоретичному й практичному сенсі. Цьому чи не найбільше сприяло посилення в останні три-чотири десятиліття модерних глобалізаційних процесів (складних і багатогранних), які тією чи іншою мірою охопили увесь світ, і здійснюють свій вплив майже на всі сфери буття суспільства, держави, релігії, конкретну людину, детермінуючи необхідність конституювання глобальної системи цінностей. Зауважимо, у цьому зв'язку, що глобальний трансформаційний процес активно впливає на зміну в континуумі загальноприйнятих духовних, в т.ч. й світоглядних, цінностей, утверджує як реальність культурний, релігійний плюралізм, нівелюючи разом з тим етнонаціональні, релігійні традиції. Вельми відчутною є тенденція до утвердження «однаковості», «універсалізму» цінностей, які експлікуються як «загальнолюдські». Теоретичною основою такого підходу слугує «однолінійна схема соціально-історичного процесу, де за найвищий еталон приймається західна (європейська або її модифікація – американська) парадигма цінностей, норм», підходів забезпечення прав і свобод людини, в т.ч. й свободи совісті та свободи релігії.¹⁶⁷

Зауважимо, що процеси глобалізації реанімують старі й породжують нові виклики. Ці процеси, як показує практика і цілий ряд досліджень, піддають ерозії загальноприйняті цінності, стереотипи поведінки, певною мірою нівелюють етнонаціональні, релігійні, культурні традиції, а, з іншого боку – посилюють тенденцію до духовно-культурної автаркії, активного обстоювання власного розуміння тих чи інших ідей, цінностей, зокрема прав і свобод людини, в т.ч. свободи совісті та свободи віри. В цьому контексті невинуватими постають настирливість і певна зарозумілість Заходу, який нав'язує іншим країнам (зокрема, мусульманським) свою концепцію прав людини, як своєрідний ексклюзив у завершальному вигляді.

Означені цінності не знайшли повної підтримки, зокрема в ісламському світі. Останній, до речі, не сприйняв основних принципів європейської парадигми прав людини. На цьому акцентують увагу представники ісламських країн, теологи – ісламісти. Ця проблематика (в аспекті серйозної критики і навіть несприйняття) є об'єктом дискусій на міжнародних конференціях, симпозіумах. Особливій критиці піддається принцип «універсальності» прав людини в його західному прочитанні. «Ми маємо навчитися жити мирно, – наголошують окремі очільники РПЦ, – поєднуючи різні цивілізаційні системи, різні системи цінностей – релігійні, культурні, світоглядні. Таких систем у світі багато, за кожною – десятки і сотні

¹⁶⁷ Див.: Орлова И.Б. Современные цивилизации и Россия / И.Б. Орлова. – М., 2000. – С. 3.

мільйонів людей. Не можна допустити, щоб лише одна домінувала і вважалася «загальнолюдською», а інші – чи іслам, чи послідовне християнство – принижувалися».¹⁶⁸ Подібні сентенції ми знаходимо у виступах ісламістських теологів, релігійних діячів.¹⁶⁹

Ми вже наголошували, що певні суперечності щодо концептуальних підходів, сутності принципів свободи совісті та свободи віри в їх юридичному вимірі, різне розуміння цих принципів, норм, останніми роками часто проявляються на міжнародних конференціях, які проходять, зокрема, під егідою ООН, і які присвячені правам людини, в т.ч. й праву на свободу віри. Так, на Всесвітній конференції ООН, яка відбулася в 1993 році у Відні, окремі мусульманські країни, зокрема Іран, Пакистан, Малайзія, Сирія, Ємен, Індонезія та інші виступили з різкою критикою і демонстративним несприйняттям «принципу універсальності» прав людини, зокрема права на свободу релігії, в їх західноєвропейському прочитанні. В цьому контексті неодноразово на такого роду міжнародних форумах робився наголос на необхідності врахування історичних і культурних, національних, релігійних традицій, в т.ч. й правових; збереження зв'язку зі своїми джерелами й ідентичністю. Акцентувалася увага на тому, що західноєвропейська модель права на свободу совісті та свободу віри, є, зокрема для мусульман, неприйнятною.

Аналіз засвідчує, що відсутня також згода в ісламському світі щодо питань теоретичної експлікації цих проблем та їх практичного здійснення. Хоча ісламські держави у відповідних деклараціях («Загальна ісламська декларація прав людини» (1981 р.), «Каїрська декларація прав людини» (1990 р.), «Туніська декларація прав людини» (1992 р.), «Арабська хартія прав людини» (1994 р.) тощо) формально й визнають принципи свободи думки, совісті, релігій, зафіксовані в міжнародних документах, разом з тим, вони рішуче заперечують будь-яке зовнішнє їх нав'язування мусульманським державам, акцентуючи увагу на власних підходах і концепціях прав людини. Показовими у цьому аспекті є окремі положення «Туніської декларації прав людини», які постають як узгоджена заява африканських країн про те, що на «універсальному рівні не можна запропонувати готової моделі (прав людини), оскільки не можна проігнорувати історичні й культурні особливості жодної нації, традиції, стандарти й цінності жодного народу».¹⁷⁰ Проти «нав'язування» західної концепції прав людини чітко виступили також представники окремих азіатських держав. У «Бангкокській декларації прав

¹⁶⁸ Див: Кирилл, митрополит. Вызовы современной цивилизации. Как отвечает на них Православная Церковь? – М., 2002. – С. 14.

¹⁶⁹ Див.: Абдуладзе Сахедина. Свобода совести и религии в Коране / Сахедина Абдуладзе // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 285–306.

¹⁷⁰ Цит. за: Арц. Д. Религиозные инакомыслящие в классическом и современном исламском праве / Д. Арц // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 328.

людини» (1993 р.) вони оцінюють такий підхід як «гегемонію Заходу» та «процес вестернізації» сфери прав людини.

До речі, дискусії «документального» плану (і не лише) навколо проблем прав людини і, в першу чергу, права на свободу совісті та свободу віри, на міжнародному та регіональному рівнях продовжуються і сьогодні. Їх активними ініціаторами часто виступають представники окремих ісламських держав, ісламські теологи. Не випадково в Декларації Всесвітньої конференції ООН з прав людини позиція мусульманських та інших держав Азії та Африки була зафіксована як певна вимога: «держави повинні мати на увазі значення національних особливостей і різні історичні, культурні й релігійні передумови» з певним акцентом на тому, що фундаментальні свободи і права людини мають бути забезпечені й захищені.¹⁷¹

Останніми роками появилось чимало публікацій ісламських авторів, в яких наголошується на «відданості» ісламських держав ідеям свободи совісті та свободи релігій, прав людини взагалі, й на тому, що західний світ, який пройшов довгий шлях, перш ніж досягти свого сучасного рівня свободи релігії, так і «не зумів досягти стандартів, які встановлені ісламом».¹⁷² Західний світ і сьогодні, на їхню думку, «за багатьма параметрами продовжує демонструвати середньовічне ставлення до іновірців».¹⁷³

Іслам в їхній інтерпретації постає послідовним захисником прав людини. Захід у цьому аспекті є їх порушником. Мусимо взяти до уваги, що серед мусульман, які проживають у Західній Європі, концептуальні підходи щодо прав людини контамінують значною мірою з ідеями ліберального зразка.

Зауважимо, що в сучасному світі, мабуть, жодна релігія не привертає стільки уваги і не викликає такої неоднозначності в дискусіях, як іслам, а в цьому контексті й концептуальна позиція останнього щодо прав людини, в т.ч. й права на свободу совісті та віросповідання. І це – не випадково. Адже сьогодні мусульманська умма у світі складає понад 1,3 млрд. (2009 р.). За останні 30 років вона зросла майже у 2,5 рази. Сьогодні в світі нараховується понад 50 держав, де більшість жителів є мусульманами. В 28 із них іслам є державною релігією. Значно розширився ареал ісламу. Він став відігравати важливу роль у міжнародному аспекті. Тобто іслам, як зауважив російський сходознавець Г. Мірський, сьогодні «більше, ніж релігія».¹⁷⁴

Вищезначене з необхідністю ставить проблему релігієзнавчого та правового аналізу й осмислення у теоретичному і практичному аспектах

¹⁷¹ Цит. за: Арц. Д. Религиозные инакомыслящие в классическом и современном исламском праве / Д. Арц // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 328.

¹⁷² Див.: Саліх Ібрагім. Релігійна свобода з точки зору Шаріату / Ібрагім Саліх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://Islamina.com/full-articles/973/visip/etype>

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ Див.: Семедов С.А. Причины политизации ислама в современном мире / С.А.Семедов // Государство, религия, церковь в России и за рубежом. – 2009. – № 3. – С. 231.

мусульманської концепції свободи совісті й свободи віри. При цьому, передовсім ми маємо взяти до відома той факт, що сам іслам не є монолітною релігійною системою, «яка генерує єдині відповіді на питання, поставлені сучасністю»,¹⁷⁵ в тому числі і щодо питань свободи совісті і свободи релігій. Іслам – плюралістичний і різноманітний. Тому реальністю є те, що одні й ті ж проблеми, зокрема свобода віри, свобода совісті, можуть мати різне пояснення, інтерпретації та концептуальні підходи щодо їх експлікації і практичного вирішення. При цьому універсальним постає твердження, що цінності й норми релігійного права в ісламі є вічними, як вічними є приписи Корану й Шаріату.

Маємо також врахувати, «що іслам і політика в ісламських державах є нерозривними, і що право і богослів'я в ісламі невіддільні одне від одного, як і духовне й світське в житті людини». Можна погодитися з думкою італійського ісламознавця Донни Арц, що «ідея нерозривності політики й релігії є однією з головних особливостей ісламу», яка значною мірою впливає на концептуальні виміри свободи віри та свободи совісті.¹⁷⁶

Важливим у контексті нашого дослідження постає необхідність врахування принципу нерозривності мусульманських (в узагальнюючому плані) підходів щодо доктринальних основ прав на свободу совісті та свободу віри з релігійною, етнонаціональною і соціокультурною ідентичністю. На останньому, до речі, акцентується увага в «Бангкокській декларації прав людини».¹⁷⁷

Розмірковування ісламських мислителів щодо свободи релігій базуються на принципі, що її концептуальні засади містяться в Корані, Сунні, шаріаті: «...ніякі цінності не мають під собою іншої основи, окрім волі Аллаха, який створив їх». Тому, як наголошує Коран: «Немає зміни словам Аллаха» (Коран, 10:65). Зрозуміло, що вищезначене істотно впливає на змістовну частину концептуальної матриці прав і свобод людини, в тому числі й права на свободу віри в ісламському прочитанні. Зауважимо, що свобода совісті, релігії й переконань сьогодні є міжнародно визнаним правом людини. Його експлікують як фундаментальне право – як право, від якого залежать всі інші основні права людини.

Відомо, що духовна і світоглядна основа буття людини постає як складне діалектичне переплетення різних цінностей, ідей, ідеалів, норм, традицій релігійного, арелігійного, раціонального, ірраціонального, політичного, соціально-культурного змісту. Тому, коли ми ведемо мову про «свободу совісті», то передовсім маємо на увазі, що дане поняття у своєму

¹⁷⁵ Див.: Яріко М.О. Ісламська концепція прав людини в порівнянні з Загальною декларацією прав людини / М.О.Яріко // Грані. – 2009. – № 3 (65). – С. 74.

¹⁷⁶ Див.: Арц. Д. Религиозные инакомыслящие в классическом и современном исламском праве / Д.Арц // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 328-330.

¹⁷⁷ Див. про це: Гаджиев К.С. Мировой экономический кризис: политико-культурное измерение // Вопросы философии. – 2010. – № 6. – С. 13.

сутнісному вимірі співвідноситься з широкою сферою ціннісно-сміслового її самовизначення й самореалізації. Було б неправильним редукувати поняття «свобода совісті» до поняття «свобода релігії». Останнє відноситься лише до сфери віросповідного самовизначення і самореалізації особистості й постає як окрема, надзвичайно важлива іпостась свободи совісті. Зауважимо, що в площині віросповідного вибору й релігійної самореалізації людини, варто вести мову про свободу релігійної совісті. В цих координатах поняття «свобода віросповідання» можна розглядати як один із важливих виявів «свободи совісті». В означеному аспекті мова йде про важливий віросповідний вибір, про самовизначення людини в певному плюральному конфесійному просторі. Ці зауваження дають можливість більш чітко уявити сутність концептуальних підходів щодо розуміння свободи совісті й свободи віри в їх ісламському прочитанні.

У цьому зв'язку, маємо зауважити, що іслам (в релігійно-правовій іпостасі), як і західна ліберальна доктрина права людини на свободу віри, експлікує останню у її внутрішньому й зовнішньому сутнісних виявів. Тобто йдеться про те (і більшість ісламських держав це визнає), що кожна людина володіє правом на свободу совісті й віросповідання, яка має такі складові: свободу вибору віри, свободу мати, свободу дотримуватися певного віросповідання. В цей перелік компонентів, як бачимо, не ввійшов такий важливий з них, як *свобода змінювати свою релігію або переконання*. Саме ця свобода викликає певні застороги з боку ісламських теологів, ісламських держав. Вони характеризують її як принцип легітимізації віровідступництва. Останнє розглядається як «виклик Аллаху», як «зрада ісламу», як «реальна моральна загроза» суспільній безпеці ісламського соціуму. Віровідступництво (або точніше реалізація права на зміну віросповідання – у нашому випадку, ісламу – в контексті свободи віри) розглядається окремими ісламськими богословами як «державна зрада». Тож протидія цьому, на їхню думку, є священним обов'язком релігії. В світлі ісламської системи «віровідступництво є ганебне відхилення, яке цілковито несумісне зі стабільністю соціуму».¹⁷⁸ А тому свободу зміни релігій, на думку ісламських теологів, слід обмежити, або ж заборонити. Ця позиція жорстко обстоювалася представниками окремих ісламських держав при обговоренні й прийнятті документів ООН щодо права на свободу віри, совісті, переконань.

В інших положеннях ісламська концепція права на свободу віри певною мірою контамінує з відповідною європейською концепцією. Скажімо, йдеться про те (чітко й недвозначно), що людина не повинна бути суб'єктом примусу, який може серйозно нашкодити свободі її віросповідного самовизначення та самореалізації в площині її вибору.

В Загальній ісламській декларації прав людини (ст. 13) наголошується, що «кожна людина володіє свободою віросповідання і свободою виконання

¹⁷⁸ Див.: Аль-Газали М. Права человека в исламе / М. Аль-Газали. – М., 2006. – С. 57.

релігійних обрядів у відповідності до своїх переконань».¹⁷⁹ Це положення підкріплюється посиланнями на певні цитати із Корану.

Право на вільний релігієвибір в ісламі постає як необхідність й умова віри. Коран чітко визначає, що «Немає примусу в релігії» (Коран, 2:256). У цьому контексті віра постає як «...щось таке, що встановлює цільний і прямий зв'язок між Богом й людиною»¹⁸⁰, а тому віра не може бути наслідком приневолення. Основа свободи віри – в людській совісті, як здатності кожної людини розпізнавати істинне й неістинне. Отже, вибір істинної релігії (якою визнається лише іслам) – це вільний вибір, завізований совістю. Як зауважує дослідник ісламу Фарід Есак, «більшість мусульман, незалежно від природи й міри своєї релігійності, твердо переконана, що світ став би набагато кращим, якби всі люди жили згідно з істинною ісламською релігією».¹⁸¹

Ісламські теологи, посилаючись на Коран, Сунну, стверджують, що іслам гарантує «абсолютну свободу віросповідання», підкреслюють «велику терпимість ісламу» в питаннях особистої свободи і свободи віросповідання. Так, теолог із університету аль-Азхар (Каїр) Абдель-Хафіз Абдо Раббихі наголошує, що «іслам заповзято захищає свободу віросповідання, завжди був і є її прихильником».¹⁸²

Маємо відзначити, що іслам проголошує право людини на вибір віросповідання: прийняти істинну віру або відкинути її. Про це йдеться й у Корані: «Істина – від нашого Господа: хто хоче, хай вірує, а хто не хоче, хай не вірує» (Коран, 18:28-29). Але при цьому, кожен має усвідомити наслідки свого вибору.

Отже, в своїй основі Коран орієнтує на вільний вибір віри, маючи на увазі, що такою, поза сумнівом, має бути іслам. Наголошується, що «якби побажав Господь, тоді б увірували всі на землі суші, всі як один, всі разом. Невже ти (Мухаммад) зумієш тоді присилувати людей до того, щоб вони увірували? Ніяка душа не спроможна увірувати, окрім як з дозволу Божого» (Коран, 10:99-100), тому що питання вибору віри стосуються лише окремої особи й Бога: «Ті, що (покладаються) на промисел Божий, ті процвітають» (Коран, 2:25).

У Корані є посилання на важливий принцип свободи релігії – релігійний плюралізм, на інші, частково означені нами «координати», в межах яких ми можемо вести мову про свободу релігії в ісламській інтерпретації. Тим більше, що такого роду інтерпретація, як «ісламська альтернатива» західноєвропейській концепції свободи релігії, знайшла своє

¹⁷⁹ Там само. – С. 157.

¹⁸⁰ Див.: Абдуладзе Сахедина. Свобода совести и религии в Коране / Сахедина Абдуладзе // Права человека и религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 287.

¹⁸¹ Див.: Фарід Есак. Мусульманське ставлення до «інших» і загальнолюдські цінності / Есак Фарід // Релігійна свобода і права людини: Місія і прозелітизм. У 3-х т. – Львів, 2004. – Т. 3. – С. 345.

¹⁸² Див.: Некоторые вопросы идеологии современного ислама // Современная наука и религия. – М., 1989. – Ч. II. – С. 136.

відображення лише у згадуваній нами «Загальній ісламській декларації прав людини».

До речі, в преамбулі Декларації наголошується, «що іслам подарував людству довершений кодекс прав людини».¹⁸³ При цьому малися на увазі права «даровані всемогутнім Аллахом, які записані в Корані, закріплені й записані в шариаті».¹⁸⁴ Подібні твердження знаходимо і в «Каїрській декларації прав людини в ісламі»: «Вірування, фундаментальні права й універсальні свободи, - як відзначається в преамбулі, - є складовою й невід'ємною частиною ісламської релігії».¹⁸⁵ Знову ж таки шариат визнається як єдине джерело витлумачення статей цього документу. В ст. 10 Декларації підтверджується, що «іслам – релігія вибору... Забороняється використання методів примусу для навернення будь-кого в іншу віру або нав'язування атеїстичних переконань».¹⁸⁶

Зауважимо, що «Каїрська декларація прав людини в ісламі» характеризується окремими дослідниками як «суміш міжнародних та ісламських елементів» і як така, що значно відхиляється від норм міжнародного права, зокрема й в аспекті права на свободу віри. Відзначимо також, що в цій Декларації зафіксована відповідь на проблему віровідступництва, яка кваліфікується як «ігнорування або порушення обов'язку перед Богом, божественних заповідей і є тяжким гріхом».

Ісламська концепція права на свободу віри розглядає його не як право *індивіда*, а як право Умми. У «Загальній ісламській декларації прав людини», про яку вже йшлося вище, підкреслюється, що «з огляду на божественне походження (прав людини, в т.ч. й свободи віросповідання – Б.М.) жоден керівник або уряд, ніяка асамблея або влада не можуть обмежити, відмінити або порушити будь-яким чином права людини, які дав Аллах».¹⁸⁷

У цьому, як в усіх інших контекстах, слово Боже – Коран – має найвищий авторитет й непогрішимість і не може бути змінене: «Не має зміни словам Аллаха (Коран,10:65). Зауважимо, що «Загальна ісламська декларація прав людини», як в принципі і «Каїрська декларація прав людини в ісламі», не мають чітких процедурних положень щодо механізмів їх реалізації.

Розглядаючи проблеми свободи віросповідання в ісламі, маємо зауважити ще раз, що він постає не просто як релігія, а як «цілісна цивілізація й культура», держава й право, ідеологія, яка охоплює

¹⁸³ Див.: Ван дер Файфер Й.Д. Релігійна свобода і прозелітизм: етнічні, політичні та правові аспекти / Й.Д. Ван дер Файфер // Релігійна свобода і права людини: місія і прозелітизм. У 3-т. – Львів, 2004. – Т. 3. – С. 493.

¹⁸⁴ Там само. – С. 493-494.

¹⁸⁵ The Cairo Declaration on Human Rights in Islam // Twenty-Five Human Rights documents. – Columbia University, 1994. – P. 190.

¹⁸⁶ Там само. – P. 191.

¹⁸⁷ Див.: Борисов К.Г. Международное право религиозных конфессий мирового сообщества: Учеб. пособие / К.Г. Борисов. – М., 2001. – С. 56.

всі сфери буття індивіда й суспільства. Відзначимо, що світська влада влада нерозривно пов'язана з релігійною.

Це значною мірою впливає на розуміння сутності свободи віросповідання, принципів віротерпимості та на особливості їх реалізації. І в даному контексті слушною є думка англійського правознавця А.Е.Майєра про те, що значна частина проблем щодо забезпечення прав людини, серед них і права на свободу релігії, в мусульманських країнах викликана «зовсім не пережитками традиційних культур, а державною політикою й законами», які, нерідко, є «ворожими до прав і демократичних свобод».¹⁸⁸ Сьогодні в 34-х найбільших мусульманських державах є конституції. В значній частині з них – шариат постає основним джерелом законодавчих актів. У більшості з них, у конституційних актах зафіксовані право на свободу віросповідання, принцип віротерпимості, зокрема до християн, іудеїв.

Слід відзначити, що в континуумі різних видів прав і свобод людини в ісламі акцент робиться саме на свободі віри (свободі віросповідання). Остання в її «широкому сенсі і визначила завдання Володаря Послання». Іслам звертає увагу на добровільність у виборі і сповідуванні віри. І хоча навернення в іслам має бути жестом вільного вибору, без будь-якого страху і силування, «практично неможливо, - як відзначає сучасний дослідник цих проблем Мохамед Галбі, - пов'язавши себе з ісламом, покинути його. Бог милостивий і дуже терпеливий до навернених в іслам, але дуже суворий і нетерпимий до переходу з ісламу в іншу релігію».¹⁸⁹

Відзначимо також, що в Корані містяться положення про різні способи звернення до тих, хто є невірними. Однак серед них немає жодного, що дозволяв би примус у прийнятті ісламу. Відомий ісламський богослов Мухамад аль-Газалі наголошує, що «... не було й не буде книги, яка б подібно Корану, поставила б питання віри, її свободи і підкріпила його різними доказами, спираючись лише на свободу розуму і совісті...».¹⁹⁰

В контексті аналізу концептуального підходу щодо експлікації проблем свободи віри в ісламі важливою постає проблема *людської гідності*, як природного права людини: «ми подарували гідність потомкам Адамовим» (Коран, 17:70). Людська гідність розглядається мусульманськими мислителями як універсальне поняття, яке нерозривно пов'язане з проблемами свободи віри та свободи совісті. Іслам наголошує, що всі люди є рівними в людській гідності.

Важливим у контексті проблеми, яка експлікується, є питання віротерпимості або нетерпимості до іновірців у мусульманських країнах.

¹⁸⁸ Див.: Mayer A.E. Islam and Human Rights: Tradition and Politics / A.E. Mayer. – Boueder, 1991. – P. 21.

¹⁸⁹ Цит. за: Арц. Д. Религиозные инакомыслящие в классическом и современном исламском праве / Д.Арц // Права человека. Религия. Хрестоматия. – М., 2001. – С. 334.

¹⁹⁰ Див.: Аль-Газали М. Права человека в исламе / М. Аль-Газали. – М., 2006. – С. 48.

Тобто йдеться про свободу віросповідання для представників *релігійних меншин*, що в практичному ракурсі постає як «лакмусовий папірець», який вказує на рівень забезпеченості цієї свободи. Відзначимо в цьому зв'язку, що у Корані зафіксовано основоположний принцип формування відносин мусульман та іновірців: «Аллах не накладає заборону вам доброти і справедливості виявляти до тих, які з вами із-за віри не воювали, не виганяли з дому вас. Істинно, Аллах любить справедливих» (Коран, 60:8-9).

Мусульманські дослідники цієї проблеми акцентують увагу на тому, що представники релігійних етноконфесійних меншин не лише захищені словами Всевишнього від примусового навернення до ісламу, але й відповідно до шаріату мають спеціальні права: «Хто б не вчинив жорстоко і грубо з немусульманами, або зазіхнув на їхні права, або поклав на них більше, ніж вони можуть витримати, або забрав у них, що проти їхньої волі, я (Посланник Аллаха) буду скаржитися на нього в День Суду».¹⁹¹

Історія засвідчує, що іслам проявляв певну віротерпимість до послідовників інших релігій, хоча рівень її вияву обмежувався часто лише міркуваннями політичного й державного порядку. Ще в давні часи християнам та іудеям, а пізніше зороастрійцям тощо була забезпечена свобода релігії в межах халіфату. Іслам визнає християн найбільш близькою до мусульман релігійною спільнотою: «Істинно, ті, які увірували, і які сповідують іудейство, і сабеї, і християни, – хто увірував в Аллаха, в останній день і творив благо, - немає страху над ними, і не будуть вони у печалі» (Коран, 5:69). Християни, як й іудеї, на думку мусульман, мають невідчужуване право любити Бога у свій спосіб і силувати їх змінити віру не можна.

Академік В.В.Бартольд слушно зауважував, що «християни під владою ісламу користувалися значно більшою свободою віри, ніж під владою візантійського імператора».¹⁹² На відміну від «невірних» – «кяфірів» (ідолопоклонників), іудеї й християни відносилися до «людей Писання». Їх становище в мусульманському світі визначалося обставинами місця й часу, було в різні періоди різним, але в цілому статус християнського населення залишався практично незмінним.

Зауважимо, що немусульманські етноконфесійні меншини мають право чинити певні релігійні дії (відзначення релігійних свят, дотримання суботи, посту і т.п.), відповідно до законів своєї релігії. Мусульманські мислителі, богослови у своїх творах акцентують увагу на тому, що мусульмани хочуть побудувати свої відносини з представниками етноконфесійних меншин на основі толерантності.

¹⁹¹ Див.: Саліх Ібрагім. Релігійна свобода з точки зору Шаріату / Ібрагім Саліх [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://Islam.in.ua/full/articles/973/visip/etype>

¹⁹² Цит. за: Расулов Я. Ислам и цивилизация / Я. Расулов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.yaseen.ru/civilizacia/tolerant.htm> – С. 2.

Проте і сьогодні є чимало фактів, коли не-мусульмани в деяких ісламських країнах мають нерівноправне становище перед законом, існує юридично закріплена неоднаковість у правах між *зіммі* і *незіммі*. Ці відмінності стосуються і проблем свободи віросповідання для них, свободи діяльності релігійних меншин. І хоча в багатьох мусульманських державах дискримінація у відношенні до не-мусульман зберігається радше «*de facto*» ніж «*de jure*», все ж таки випадків порушення принципів свободи релігії щодо релігійних меншин, серед них і християнського напрямку, є ще немало.¹⁹³

Зрозуміло, що такий стан справ входить у колізію з нормами й вимогами міжнародного права і суперечить сучасній концепції плюралістичної національної держави. Більшість випадків переслідувань не-мусульман, віровідступників, сектантів, «невірних» в ісламських країнах, як свідчить їх аналіз, обумовлена передусім політичними мотивами, відродженням ісламізму й ісламського фундаменталізму. Проте ці факти не дають підстав стверджувати, що іслам як релігія саме й є першопричиною насилля над іновірцями, що він породжує нетерпимість до не-мусульман. Стереотипна оцінка і характеристика ісламу як джерела нетерпимості до західноєвропейських цінностей, зокрема таких як свобода совісті й релігії, як «джерела фундаменталізму й тероризму», є дуже небезпечним для миру й стабільності у світі. Це потребує уваги і конкретних кроків міжнародних організацій в напрямі мінімізації негативу у ставленні щодо ісламу з боку деяких держав, людських спільнот, рівним чином і в напрямі протидії екстремістським групам, радикально налаштованим фундаменталістським організаціям, які використовують іслам у своїх цілях й інтересах.

І в цьому аспекті слід враховувати, що правовою основою буття багатьох ісламських країн є мусульманське право, певні релігійні, історичні, культурні традиції, які серйозно впливають на формування власних, специфічних підходів щодо концептуальних основ свободи віри та свободи совісті.

¹⁹³ Див.: Релігійна панорама. – 2010. – № 8-9. – С. 41.